

СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ; ПСИХОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

УДК 159.95

О. В. Азаркінастарший викладач кафедри психології та соціальної роботи
Одеський національний політехнічний університет

ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ФАКТОРІВ НАРКОТИЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглядаються основні причини вживання наркотиків, які об'єднані в групи факторів, що впливають на процес наркотизації особистості. Припускаючи, що бажання вживати наркотики як правило не виникає раптово, можна сказати, що сукупність поглядів, індивідуальних рис, звичок і традицій формується поступово протягом певного періоду часу під впливом відповідних позитивних та негативних явищ і процесів. Важливим у розумінні причин залежності є відносний внесок кожного фактора в залежності від соціального устрою суспільства, особливостей культурних традицій і звичаїв, етнічної своєрідності населення, характеру і властивостей наркотику і нарешті етапу розвитку пристрасті. Таким чином, провідною може ставати то одна, то інша група факторів. Ми виділяємо наступні групи: психічні (аномалії характеру, психічні захворювання, особливості особистості, її акцентуації), сімейні (виховання, особливості взаємин у сім'ї).

Ключові слова: наркотик, причини вживання, психічні фактори, психологічна допомога, наркотизація.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Наркотична ситуація в останні роки в Україні значно погіршилася: поширення наркоманії відбувається великими темпами і має тенденцію до загострення, зросло споживання наркотичних засобів і психотропних речовин, неухильно зростає обсяг незаконного обігу наркотиків і кількість злочинів, скоєних на ґрунті наркотиків і наркоманії. Наркоманія стрімко молодшає, дедалі більше неповнолітніх набувають «досвід» споживання наркотичних і психотропних препаратів, зростає кількість жінок-споживачів наркотиків. Новим небезпечним явищем стала поява «сімейної наркоманії», залучення в наркоманію малолітніх дітей власними батьками, різко зросла захворюваність ВІЛ-інфекцією, збільшилася смертність від вживання наркотиків, особливо серед дітей.

Тема наркотиків почала інакше осмислюватися і психологами, що безпосередньо працюють із наркозалежними особами в медичних і правоохоронних службах, по-новому намагаються оцінити свою діяльність та її результати.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення проблеми, на які опирається автор. У науковій літературі існує безліч пояснень причин наркотизації різного характеру, які досить детально описані і систематизовані в роботах таких авторів, як С.В. Березін, В.С. Битенський, С.В. Дворяк, К.С. Лісецький, В.Д. Менделевич, М.В. Поздняков, І.Н. П'ятницька

та інші. Серед причин, які називають автори, варто виокремити здатність наркотику відводити від реальних проблем, емоційна незадоволеність життям, порушення зв'язку між поколіннями, протест молоді проти існуючих норм, цікавість, наслідування, неблагополучні сімейні обставини, дисгармонія особистості, груповий вплив, психопатичні риси особистості, неможливість здійснити свої плани, доступність наркотику, традиції суспільства [1; 2; 3; 4].

Експерти ВООЗ вказують на такі мотиви, пов'язані з виникненням і збереженням звички до прийому наркотиків: цікавість, вираз незалежності; пізнання, яке приносить задоволення від нового досвіду; досягнення творчого натхнення і почуття повного розслаблення; прагнення бути прийнятим групою і відхід від гнітючих проблем. Загальною ознакою захворювання І.Н. П'ятницька вважає прагнення до задоволення. Стандартні посилання наркоманів на «цікавість» вона розцінює як прагнення піти від поглибленого самоаналізу, оскільки ні до чого іншого вони цікавості не виявляли [5].

У літературі, присвяченій проблемам наркотизму, як фактори ризику і причин наркоманії називаються явища різного порядку: ідейно-політична криза в суспільстві, втрата ідеалів і традиційних цінностей, економічні труднощі, безробіття, морально-психологічну кризу сім'ї (втрата близькості і довіри) і школи, масова культура взагалі і молодіжна субкультура зокрема, якій властива

героїзація девіантної поведінки. Все це можна об'єднати в одне явище, так звану «психо-соціо-духовну кризу суспільства».

З огляду на це **метою статті** є дослідження психологічних факторів наркотизації особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виникненню пристрасті до наркотиків сприяють специфічні риси особистості. Головним чином, це емоційна незрілість, недостатньо розвинене вміння контролювати власну поведінку і порівнювати бажання та можливості в задоволенні своїх потреб, хибні уявлення про систему духовних цінностей.

Більшість дослідників вважають, що преморбідні особливості особистості відіграють роль і в розвитку наркоманії, і в характері її течії, і в прогнозі результатів лікування. Так, широко поширена думка, що наркоманія частіше формується в осіб з аномаліями характеру і психічними захворюваннями. У преморбіді в наркоманів фіксується перевага прикордонних розладів, акцентуації характеру [6; 7].

Молоді люди, у яких сформувався такий тип особистості, егоїстичні і вимагають негайного задоволення всіх своїх бажань. Вони жадають успіхів, звідси і протиріччя між особистими прагненнями, амбіціями та бажаннями і можливостями їх втілення у життя. Ці молоді люди зазвичай не вміють перебувати в хороших взаєминах із оточуючими. Їх психіка слабка і нестійка. Вони вразливі, боязкі і поступливі, дуже страждають від цього, позаяк вважають свою поступливість ознакою слабкості. Тому намагаються видавати себе за людей із сильним характером, прагнуть нав'язати свою волю іншим, але при цьому не здатні протистояти різним життєвим невдачам, хоча і намагаються це приховати. Вони не вміють миритися із поразками, легко дратуються від життєвих негараздів, які їх бентежать, і відбивають бажання що-небудь робити. Це заважає їм домагатися своїх цілей, вони дуже болісно переживають постійні невдачі і відсутність успіхів. Для того, щоб якось заглушити ці неприємні відчуття, вони стають агресивними, задиристими або навпаки пасивними, намагаючись уникати труднощів замість того, щоб долати їх.

Особливо сприяє виникненню пристрасті до наркотиків відхід деяких молодих людей у свій внутрішній світ, який легко може перетворитися у світ наркотичних ілюзій.

Важливе значення в дослідженнях як вітчизняних, так і зарубіжних вчених надається проблемі низької самооцінки як фактору ризику виникнення адиктивної поведінки, що, на наш погляд, добре узгоджується із позицією Р. Бернса про шкідливий вплив батьківських побоювань із приводу активності та ініціативності дитини в ранньому дитинстві, які ведуть до заниження його самооцінки, що і спостерігається надалі в його Я-концепції [8].

Підлітки, які не в змозі встановити задовільні стосунки з однолітками, починають ставитися до себе з надлишковою критикою, і їх самооцінка падає. Якщо «удари» по самооцінці продовжуються тривалий час і вона стає дуже низькою, підліток може відмовитися від участі в просоціальній групі, від відвідування громадського інституту (школи) і в цілому від прийнятих стандартів поведінки, яка проковує негативне почуття відносно самого себе. З цього моменту просоціальна діяльність втрачає для нього привабливість, а поведінка, що відхиляється, навпаки починає служити підвищенню самооцінки. Підліток шукає нову групу, де його приймуть, і де девіантна поведінка схвалюється. У цьому випадку споживання психоактивних речовин може слугувати механізмом підвищення самооцінки.

В якості основного мотиву особистостей, схильних до адиктивної поведінки, В.Д. Менделевич називає активну зміну задоволення його психічного стану, яке розглядається ними найчастіше як «сіре, нудне, монотонне, апатичне». Автор зазначає, що таким людям не вдається виявити в реальній дійсності будь-які сфери діяльності, здатні залучити надовго їх увагу, захопити, утворити або викликати іншу істотну і виражену емоційну реакцію. Життя бачиться їм не цікавим у силу його буденності та одноманітності [9].

Автор у своїй книзі «Психологія девіантної поведінки», описуючи портрети особистості, схильної до адиктивних форм поведінки, зазначає, що у індивіда з адиктивною націленістю поведінки значно знижена активність у повсякденному житті, наповненому вимогами і очікуваннями. При цьому адиктивна активність носить вибірковий характер у тих сферах життя, яка нехай тимчасово, але приносить людині задоволення і вириває її зі світу емоційної стагнації, завдяки чому вона може проявляти незвичайну активність для досягнення мети [9].

Аналізуючи роботи з проблем наркоманії, Р.Р. Гарифуллін зазначає, що наркозалежна особа не приймає і відкидає більшість мотивів і цінностей, які мають достатню спонукальну і змістовну функцію для здорових людей [10].

Незважаючи на те, що на сьогодні визнана провідна роль мікросоціальних чинників у розвитку наркоманії, не можна недооцінювати конституціональні риси, які відіграють важливу роль у прогресивній наркоманії.

Так, А.Є. Лічко вважає, що деякі акцентуовані риси характеру можуть сприяти залученню до наркотиків підлітків. Автор виділяє деякі акцентуації, які, на його думку, найбільш поширені для наркоманів: гіпертимний, циклоїдний, шизоїдний, епілептоїдний, істероїдний, нестійкий, конформний, апатичний [5].

Схильність до наркотичної залежності може бути також результатом різних психічних травм,

спровокованих несприятливою домашньою атмосферою, невдачами в школі або фізичними вадами, які викликають комплекс неповноцінності. Такі травми бувають причиною специфічного неврозу, при якому домінуючими є страхи, тривога, відчай або почуття безнадії. Все це призводить до депресії, втрати не тільки почуття власної гідності, але і власної значущості. При наростанні таких явищ навіть одноразове або просто випадкове вживання одурманюючих засобів може спровокувати виникнення пристрасті до наркотиків.

Психоневрологічні відхилення, що викликають схильність до наркоманії, це різні родові травми, часті інфекційні захворювання і черепно-мозкові ушкодження в дитячому віці; відхилення або затримки в психічному і фізичному розвитку.

Поєднання перерахованих несприятливих факторів індивідуального розвитку дитини, умов її виховання і обумовлюють той факт, що серед молоді, яка вживає наркотичні або інші одурманюючі засоби, дуже висока частка осіб із різними психопатологічними відхиленнями. За даними вітчизняних і зарубіжних лікарів, патологія особистості і характеру до початку вживання наркотичних або інших одурманюючих засобів має місце практично у всіх. При цьому всі ці різноманіття можуть бути зведені до трьох основних видів патології особистості, пов'язаних із затримкою психічного розвитку, з наслідками органічного ураження головного мозку, з формуванням психопатичних рис характеру.

Підлітків із затримкою психічного розвитку характеризує обмеження здібностей до абстрактного мислення. У них як правило знижена здатність до суджень і узагальнень, бідний словниковий запас, мова найчастіше носить характер штампа. Такі підлітки не можуть тривалий час зосередитися на чому-небудь. Коло їх інтересів звужено, у ньому переважають елементарні потреби. Настрій характеризується нестійкістю.

Інша група факторів, що розглядається нами, це сімейні фактори. Неблагополучні умови сімейного виховання – одна з найважливіших причин, що штовхає підлітка до вживання наркотичних засобів, хоча, як показує практика, вона не є специфічною детермінантою саме наркотизації.

Безконтрольність, занедбаність дітей, або навпаки гіперопіка, тобто прорахунки виховання, більше сприяють залученню підлітків до наркотиків, ніж спадкова обтяженість батьків психічними захворюваннями або алкоголізмом [11].

Можна з упевненістю сказати, що батьки ніколи свідомо не прагнуть виховувати у своїх дітях такі риси характеру, які згодом стають фактором ризику. Вони формуються в результаті, наприклад, зайвої дбайливості матері відносно своєї дитини, особливо якщо ця дитина єдина, наданням їй безмежної свободи, звільненням від обов'язків

по дому і виконання всіх її примх. Або ж навпаки в результаті надмірної строгості з боку батьків, холодності і нетерпимості матері. Така поведінка батьків, хоча в її основі лежать найкращі наміри, не дозволяє дитині навчитися справлятися з життєвими труднощами. Так формується психічна схильність деяких осіб до вживання наркотиків. Ця схильність не є вродженою, хоча її коріння сягає в період дитинства. Витоки схильності до наркотиків у більшості молодих наркоманів слід шукати у неправильній поведінці батьків по відношенню до власних дітей.

Наслідки такого виховання виявляються в більш старшому віці. Якщо взяти до уваги, що батьки таке ставлення до своїх дітей не сприймають як неправильне, а скоріше навпаки вважають свою поведінку найбільш вірною, то немає нічого дивного в тому, що через кілька років вони бувають вражені і розгублені дізнавшись, що їхній син або донька вживає наркотики.

Особливо податлива дитяча психіка у віці 12 – 15 років. У цьому перехідному віці незалежно від взаємин із батьками підліток прагне послабити родинні зв'язки і замикається в собі. Час від часу у нього виникають періоди агресивної поведінки, які можуть тривати до 2 – 9 місяців. Молоді люди стають грубими з дорослими, не підкорюються батькам, відчувають ретельно приховувані страхи, пов'язані з першими еротичними переживаннями. Знижується їх здатність до встановлення контактів за межами сім'ї при одночасному збільшенні потреби в таких контактах. У підлітків з'являється мрійливість, а також явна схильність до висловлення крайніх точок зору і до незрілої емоційної поведінки.

Всі ці прояви є природними особливостями розвитку психіки підлітка. Вони можуть призвести до появи дуже неприємних відчуттів, почуття провини і незадоволеності собою, які підлітки найчастіше приховують під маскою байдужості, глузування і зневажливого ставлення до дорослих. Таким чином, підлітковий вік є сприятливим ґрунтом для наркоманії в разі, якщо молода людина відкриє для себе, що наркотик згладжує всі ці неприємності і дає видимість душевного спокою.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Однією з причин наркотизації особистості у вітчизняній та зарубіжній літературі називають «психо-соціо-духовну кризу суспільства». Сюди належать явища різного порядку: ідейно-політична криза в суспільстві, втрата ідеалів і традиційних цінностей, економічні труднощі, безробіття, морально-психологічна криза сім'ї (втрата близькості і довіри) і школи, масова культура взагалі і молодіжна субкультура зокрема, якій властива героїзація девіантної поведінки і так далі.

Причиною розвитку наркоманії можуть бути психоневрологічні відхилення – це різні

родові травми, часті інфекційні захворювання і черепно-мозкові ушкодження в дитячому віці, відхилення або затримки в психічному і фізичному розвитку, несприятливі фактори індивідуального розвитку людини.

До соціальних факторів, які сприяють наркотизації особистості, відносять соціально-економічну ситуацію в державі, соціально-економічний статус особистості, сім'ю і так далі. Сімейні фактори виникнення наркотичної залежності формуються в результаті, наприклад, зайвої дбайливості матері по відношенню до своєї дитини, особливо якщо ця дитина єдина, надання їй безмежної свободи, звільнення від обов'язків по дому і виконання всіх її примх. Або ж, навпаки, в результаті надмірної суворості з боку батьків, холодності і нетерпимості матері. Така поведінка батьків, хоча в її основі лежать найкращі наміри, не дозволяє дитині навчитися справлятися з життєвими труднощами. Сюди ж можна віднести фактор сімейного неблагополуччя як один із найважливіших факторів, який сприяє розвитку наркоманії. В процесі розвитку наркотичної залежності індивід піддається ураженню на всіх рівнях його життєдіяльності: організмівому, психологічному, соціально-психологічному, соціальному.

У структурі залежності необхідно виділити відносно автономні, але взаємопов'язані підструктури: зруйнована система психофізіологічної саморегуляції; патологічна потребно-мотиваційно-сміслова структура; дезінтегрована «Я-концепція» та сформована паралельно з нею система ілюзорно-компенсаторних уявлень про себе; зруйнована система міжособистісних зв'язків і відносин, пов'язана з родинним колом і навчальною або професійною діяльністю; асоціальна, жорстка рольова структура поведінки;

система уявлень про цінності і значущості трансперсонального досвіду переживань.

Література:

1. Березин С. В., Лисецкий К. С. Психология ранней наркомании. М. : Самара, 2000.
2. Битенский В. С., Херсонский Б. Г. Мотивировка и условия, способствующие злоупотреблению опиатами у подростков // Психологические исследования и психотерапия в наркологии. М, 1989.
3. Психологические особенности наркоманов периода взросления (опыт комплексного экспериментально-психологического исследования) / Под ред. С. В. Березина, К. С. Лисецкого. Самара, 1998.
4. Пятницкая И. Н. Клиническая наркология. Л. : Медицина, 1971.
5. П'ятницька І. Н. Наркоманія : Керівництво для лікарів. М. : Медицина. 1994. 544 с.
6. Личко А. Е. Подростковая психиатрия. Л. : Медицина. 416 с.
7. Личко А. Е., Битенский В. С. Подростковая наркология. М., 1992.
8. Бернс Р. Развитие «Я-концепции» и воспитание / Пер. сангл. М. : «Прогресс», 1986. С. 30–66.
9. Менделевич В. Д. Психология девиантного поведения : учеб. пособие / В. Д. Менделевич. М. : МЕДпресс, 2001. 428 с.
10. Гарифуллин Р. Р. Психокоррекция смысловых структур наркозалежной личности. Автореферат дисс. канд. псих. наук. Казань, 2000, 26 с.
11. Козлов А. А. Наркомании. Медицинские и социальные последствия. Лечение / А. А. Козлов, М. Л. Рохлина. М. : «Анахарсис», 2001. 208 с.

Азаркина А. В. Исследование психологических факторов наркотизации личности

В статье рассматриваются основные причины употребления наркотиков, которые объединены в группы факторов, влияющих на процесс наркотизации личности. Предполагая, что желание употребить наркотики, как правило, не возникает внезапно, можно сказать, что совокупность взглядов, индивидуальных черт, привычек и традиций, формируется постепенно в течение определенного периода времени под влиянием соответствующих положительных и отрицательных явлений и процессов. Важным в понимании причин зависимости является относительный вклад каждого фактора в зависимости от социального устройства общества, особенностей культурных традиций и обычаев, этнического своеобразия населения, характера и свойств наркотика и наконец этапа развития страсти. Таким образом, ведущей может становиться то одна, то другая группа факторов. Мы выделяем следующие группы: психические (аномалии характера, психические заболевания, особенности личности, ее акцентуации), семейные (воспитание, особенности взаимоотношений в семье).

Ключевые слова: наркотик, причины употребления, психические факторы, психологическая помощь, наркотизация.

Azarkina O. V. Research of psychological factors of drug additional personality

This article discusses the main causes of the use of drugs, which are grouped into groups of factors that influence the process of narcotization of the individual. Assuming that the desire to use drugs, as a rule, does not arise suddenly, one can say that the set of views, individual traits, habits and traditions, is formed gradually over a period of time, under the influence of the corresponding positive and negative phenomena and processes. Important in understanding the causes of dependence is the relative contribution of each factor, depending on the social structure of society, the peculiarities of cultural traditions and customs, the ethnic identity of the population, the nature and properties of the drug, and, finally, the stage of development of passion. Thus, the leading one can become one, then another group of factors. We distinguish the following groups: mental (abnormalities of character, mental illness, personality characteristics, its accentuation), family (education, peculiarities of relationships in the family).

Key words: *drug, causes of use, mental factors, psychological help, narcotization.*